

38. Syrian Refugees in Russia: A review of the situation in 2018. 2019, Available at: <https://refugee.ru/dokladyi/syrian-refugees-in-russia-a-review-of-the-situation-in-2018/> (accessed 03.03.2022).

39. Russia says it's safe for refugees to return to Syria. They don't believe a word of it // coda. 2020, Available at: <https://www.codastory.com/disinformation/conference-on-syrian-refugees/> (accessed 03.03.2022).

40. Sovmestnoe zayavlenie MKSH RF i SAR. «Mezhvedomstvennye koordinacionnye shtaby Rossii i Sirii sdelali sovmestnoe zayavlenie po voprosam aktivizacii processa vozvrashcheniya sirijskih bezhencev v rodnnye mesta» (Joint statement of the UGS of the Russian Federation and the SAR. "The Interdepartmental Coordination Headquarters of Russia and Syria made a joint statement on intensifying the process of returning Syrian refugees to their homes") // Minoborony Rossii. (Russian Defense Ministry) 2021, Available at: https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12331640@egNews (accessed 03.03.2022).

41. France commits to welcoming more refugees despite 'reception crisis' Euractiv. 2020, Available at: <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/france-commits-to-welcoming-more-refugees-despite-reception-crisis/> (accessed 03.03.2022).

42. Key facts about refugees to the U.S. Pew Research Center. 2019, Available at: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2019/10/07/key-facts-about-refugees-to-the-u-s/> (accessed 03.03.2022).

43. The Biden administration will raise the cap on refugee admissions to 125,000. Daily Political Briefing, 2021, Available at: <https://www.nytimes.com/2021/09/20/us/politics/biden-refugee-cap.html> (accessed 03.03.2022).

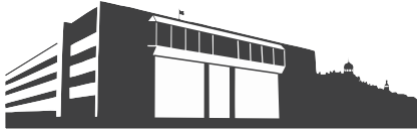
Сведения об авторах:

Танагозов Сырым Даулетбекович – магистрант 1 курса кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Ибрагимова Гульнара Ералиевна – исполняющий обязанности профессора кафедры международных отношений, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Tanagozov Syrym Dauletbekovich – The 1st year Master's student of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Ibragimova Gulnara Yeralievna – acting Professor of the Department of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Вахшитех Ахмад Насер

Ресей Халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
(E-mail: vakhshitekha@rudn.ru)

Иран мен Орталық Азия аймағы елдерінің тарихи-мәдени байланыстары: салыстырмалы талдау

Аңдатпа. *Иран мен Орталық Азия арасында бұрыннан бері мәдени, тілдік, этникалық және діни қатынастар, сондай-ақ тығыз экономикалық және саяси байланыстар қалыптасқан. Аталған еңбекте Иранның аймақтағы әр елмен мәдени байланысы қарастырылады. Иранның Орталық Азия кеңістігіндегі «үлкен ойындағы» орны мен рөлінің ерекшелігі және мәдени ықпал ету құралдарының маңыздылығы атап өтіледі. Тәуелсіздік алған Орталық Азия республикаларындағы халықтар өздерінің ұлттық дәстүрлерін жаңғыртып, өздерінің бай мәдени мұраларын ескере отырып, мұсылман ареалы елдерімен тарихи-мәдени ортақтықтың болуын нақтылады. Иран Ислам Республикасының Орталық Азия мемлекеттерімен мәдени байланысын тарих желісімен жүйелеп баяндау негізінде мәдени қатынастардың дамуы кезеңдері беріледі.*

Түйін сөздер: *Орталық Азия, Иран, тарихи мәдени ортақтық, иран-ислам мәдениеті, мәдени орталықтар, бірегейлік, өркениет.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2022-141-4-115-124>

Редакцияға түсті: 10.06.2022 / Қабылданды: 12.09.2022

Кіріспе

Иранның Орталық Азия өңіріндегі белсенділігі түрлі – идеологиялық, мәдени, экономикалық салаларды қамтыды. ИИР-ның сыртқы саясатымен, оның басымдықтарымен, сондай-ақ посткеңестік мемлекеттермен, атап айтқанда Орталық Азия елдерімен ынтымақтастықтың тиімді тәсілдерін орнатудағы осы мемлекеттің рөлі мен маңызын айқындау қазіргі саяси ғылымда зерттелетін және аса өзекті мәселелер болып табылады. Жұмыстың негізгі мақсаты Иранның посткеңестік Орталық Азия

мемлекеттерімен өзара қарым-қатынасының ерекшелігін және ұмтылыстарын көрсету, олардың уәждерінің мазмұнын сипаттау, анықтау. Тарихи және мәдени ортақтық аумақтық көршілестік, исламдық бірегейлік, көлік коммуникацияларының жаңа схемаларына мүдделілік, сайып келгенде, ұқсас экономикалық проблемалар осы республикаларды Иранмен жақындастыратын факторлар болып табылады.

Иранның Орталық Азиядағы қазіргі жаңа геосаяси мәртебесінің қалыптасу ерекшеліктерін зерттеуде Иранның Орталық Азия елдерімен байланысына тарихи-саяси

және әлеуметтік-мәдени талдау жүргізіледі.

Мәдени, тарихи идеялар және діни сәйкестілік ИИР-дің Орталық Азия елдеріне қатысты саяси стратегиясының негізін қалады.

Зерттеудің әдіснамалық негізіне жалпы ғылыми әдістері де, арнайы ғылыми әдістер де кіреді, мысалы жүйелік тәсіл, тарихи әдістер.

Аймақтағы барлық мемлекеттермен достық қарым-қатынасты сақтау және тығыз ынтымақтастық ИИР үшін маңызды дипломатиялық жетістік болды және болып қала береді.

Ежелгі заманнан бері Орталық Азия өңірі полиэтностығымен және көп конфессиялығымен ерекшеленгені баршаға мәлім, бұл бүгінгі күнге де тән. Мұнда көптеген халықтар байланыста, олардың мәдениеттері мен дәстүрлерінің өзара алмасуы үнемі жүреді.

Ғасырлар бойы Орталық Азияда әртүрлі діндер болды, насихатталды және таратылды. Иран Орталық Азия елдерімен діни-рухани салада шектеулі ынтымақтастық орнатса да, Орталық Азия діни қайраткерлері мен теологтардың Иранға деген ұмтылысы әлі де байқалады.

Кейбір зерттеушілердің пікірінше, мұндай тартылыс келесі факторларға негізделген:

- біріншіден, исламға дейінгі кезеңдерде де, исламнан кейінгі кезеңде де Орталық Азия аумақтары шеңберіндегі ортақ тарихи өткені. Бұл байланыс парсы - тәжік мәдениетінің тарихи-бірлесе дамуының арқасында осы аймақтың көптеген бөліктерінде исламның таралуы кезінде одан әрі нығайды.

- екіншіден, Иран зерттеушілерінің пікірінше, Иран әлемдік және аймақтық деңгейде мықты ислам мемлекеті ұстанымын ұстанады. Орталық Азия мұсылмандары Иранға ізетпен қарайды, өйткені дәл осы мемлекет Азия құрлығындағы ислам құндылықтарының негізгі қорғаушыларының бірі және қамқоршысы болып табылады [1].

«Иран мен Орталық Азия елдерінің қарым-қатынасы» атты кітабында ирандық зерттеуші Мехди Санай екі аймақ арасындағы байланыс ислам пайда болғанға дейін және тіпті христиан діні пайда болғанға дейін,

қазіргі Орталық Азия аумағының көп бөлігі Парсы өркениетінің бөлігі болған кезден дами бастады деп жазады [2].

Иранның Орталық Азия елдерімен мәдени байланысының тарихи бастауы

Ұлы Жібек жолы бірнеше ғасырлар бойы Орталық Азия мен Иран арасындағы байланыстырушы буын болып келді. Керуенмен басқа елдерге барған қолөнершілер, өнер, сәулет қайраткерлері, сөзсіз, мәдениеттің, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың тасымалдаушылары болды. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Жібек жолы, бір жағынан грек-латын мәдениетіне, екінші жағынан Шығыс Азия халықтарының мәдениетіне апарды.

Мұсылман әлемінде XIII ғасырға дейін араб тілі үстем, беделді болса, XIII ғасырдың екінші жартысынан бастап, оның орнын парсы тілі ала бастайды. Парсы тілі поэзия, дерекнама, әкімшілік және көркем әдебиет тілі ретінде алдыңғы қатарға шығады.

Иранның білім беру жүйесінің XV-XVII ғасырлардағы көптеген шежірешілерге әсер етуінің арқасында Орталық Азия халықтарының тарихы парсы тілінде жазылған, Орталық Азия аумағында дүниеге келген белгілі ғалымдар иран-ислам мәдениетінен шыққандар деп танылады.

«Әлем Самарқанд халқын Рудаки, Сузани және Ұлықбек арқылы, Бұхара халқын Мухаммад ибн Исмаил аль Бухари, Абуали ибн Сина, Абул - Фазла Мохаммад Абдаллах Баллами, Хорезм халқын Мұхаммед Хорезми, Джаруллах Замахшари, Әбу Райхан Бируни, Термез халқы-әл-Термези арқылы, Абебард халқын - Анвари арқылы, Биста халқын-әл-Мақдиси («Ихван-ас-Сафо»), Балха халқын - Мавлоно Жалолиддин арқылы, Насир Хосров, Абу Машар аль Балхи, Хиуа халқын - Шейх Нажмиддин Кубро арқылы, Ходжент халқын - Камаль ад-Дин Худжанди және т.б. арқылы біледі» [3].

Иран тарихында лайықты орын алған осы және басқа да талантты парсы тілді ғалымдар, жазушылар мен өнер шеберлері Орталық

Азия халықтарының рухани мәдениетін қалыптастыруда маңызды рөл атқарды.

Сонымен, Орталық Азия мен Иран халықтары әлемдік ғылымның алыптары Ұлықбек, Әбу-Әли ибн Сина, Бируни, Аль - Хорезми және т. б. өздерінің ұлттық мақтанышы деп санайды. Орталық Азия халықтары әдебиетінің классиктері - қазақ Абай Құнанбаев, түрікмен Махтумқули Фраги, өзбек Әлішер Новаи, тәжік Садриддин Айни, қырғыз Тоголок Молдо өздерін классикалық парсы-тәжік әдебиетінің шығармашылық мұрасын жалғастырушылар деп санады [4, 42 б.].

Орталық Азия елдеріндегі Иранның «жұмсақкүші» негізінен олардың аумағындағы Иран мәдени орталықтарының қызметінде көрінді, Иран мәдениетін экспорттауда парсы тілі мен әдебиеті маңызды рөл атқарды.

Орталық Азия аймағы елдерінде ашылған Иран мәдени орталықтарының, Иран елшіліктерінің мәдени өкілдіктерінің жұмысы алдыңғы тарихи дәуірлерде ортақ мәдени мұраны, тарихи байланыстардың үзілмеуін, ортақ шекараларды, дәстүрлі сауда-экономикалық байланыстарды насихаттауға бағытталған. Сарапшылардың пікірінше, Иранның мәдени орталықтарының желісі Тегеранға бүкіл әлемдегі Иран диаспоралары арасында идеологиялық жұмыс жүргізу үшін қажет. 1979 жылы Иранда Ислам революциясы болып, ислам дінбасылары билікке келгеннен кейін бүкіл әлемде айтарлықтай Иран диаспоралары пайда болды. Душанбедегі Иранның мәдени орталығының іргетасына алғашқы тасты қалау рәсіміне қатысу үшін Иран президенті аппаратының басшысы Исфандиер Рахим Машои келді. Исфандиер Машои жаңа орталық парсы тілдес халықтарды біріктіруі керек деп мәлімдеді: «Иран үйі - бұл барлығы үшін ашық мәдени орталық. Бұл басқа халықтарды Иранның мәдениетімен, дәстүрлерімен, тарихымен таныстыруға, оны жақындастыруға және ел мен Иран азаматтарының бүгінде қалай өмір сүріп жатқанын көрсетуге мүмкіндік береді» [5].

Біріншіден, олар арий тайпаларының біртұтас қауымдастығынан шыққан. IX - X ғасырларда. Мавераннахрдың ірі қалалары, әсіресе Бұхара, Самарқанд, Худжанда, Ахсикат, Хульбук және тағы басқалар халқының негізгі бөлігі парсы-дари тіліне өтті. VIII-X ғасырларда парсы-тәжік классикалық әдебиеті, оның негізінде тәжік (парсы-дари) әдеби тілін қалыптастыратын ғылымның негізі жасалды. Саманидтер мемлекетінің шегінде негізінен халықтың барлық белгілерін анықтау қалыптасты: белгілі бір экономикалық байланыстардың болуымен үйлесетін тіл, аумақ және мәдениеттің ортақтығы. Бұған тәжік тілінде Саманидтер мемлекетінің құрылуы, ирандық мәдениет дәстүрлерінің жандануы, тәжік тілінде көркем әдебиет пен ғылымның дамуы ықпал етті. Саманидтер мемлекетінің ішінде негізінен халықтың барлық анықтайтын белгілері пісіп жетілді: белгілі бір экономикалық байланыстардың болуымен үйлесетін тілдің, аумақтың және мәдениеттің ортақтығы. Саманидтер дәуірі ежелгі иран өркениеті негізінде қалыптасқан әлемдегі ең жарқын мәдени дәуір болды. Иран халықтарының мәдени өзара әрекеттесуінің бүкіл тарихы кейінгі жылдары тәжік – ирандық мәдени қатынастарының дамуына қолайлы жағдай жасады.

Иранның Орталық Азия республикаларындағы мәдени саясаты

Кеңес өкіметі кезінде Тәжікстанның тәуелсіз сыртқы саясатты жүргізу құқығы шектеулі болғанына қарамастан, екі ел арасында байланыс орнатылып, әсіресе мәдениет саласындағы ынтымақтастық жалғасты. Екі елдің ғылым және мәдениет қайраткерлерінің, ақындардың, жазушылардың және мемлекет қайраткерлерінің өзара сапарлары үнемі болып тұрды.

Тәжік-Иран мәдени байланыстарының бастауында Иранда туып-өскен А. Лахути тұрды, 1923 жылдың басында ол Мәскеуге көшіп барды, ал 1925 жылдың ортасында өзінің өтініші бойынша Тәжік АССР-на жұмысқа жіберілді. Мұнда ол өзінің өлеңдерінің

төлнұсқасын түсінетін аудиторияны табады, бірқатар тәжік жазушыларымен, ең алдымен Садриддин Айнимен шығармашылық байланыс орнатады. 1945 жылы Лахути Тәжік КСР әнұранының мәтініне айналған өлең жазады.

1960-шы жылдардың басында Кеңес Одағының халықаралық аренада ықпалы арта бастады, бұл кеңес-иран ынтымақтастығының кеңеюіне жағдай жасады, оның аясында Иранның Тәжікстанмен қарым-қатынасы дамыды.

1960 жылы тамызда Мәскеуде XXV халықаралық шығыстанушылар конгресі өтті, онда парсы тілі жұмыс тілі болды.

1963 жылы 14 наурызда Кеңес Одағының Иранмен Мәдени байланыстар қоғамының құрылуы маңызды оқиға болды.

1964 жылы маусымда Тәжікстанға Иран ханшайымы Ашраф Пехлеви ханым, құрамында Иранның КСРО-мен мәдени байланыстар қоғамының вице - президенті-Хамид Сайях, Хасан Манучехр, Али Иттихадия, Мохмалак Бахор бар делегация келді.

1964 жылы Бүкілодақтық Иранмен мәдени байланыстар қоғамының тәжік бөлімі құрылды, ол екі елдің мәдени байланыстарын дамытуда үлкен рөл атқарды.

1972 жылы кеңестік және ирандықүкіметтер әдебиет саласындағы Фирдоуси бірлескен сыйлығын тағайындады. Сыйлық жөніндегі кеңес комитетін Тегеран университетінің құрметті докторы болып таңдалған Б.Ғафуров басқарды.

Бәрібір де, КСРО ыдырағанға дейін Иран мен Тәжікстан арасындағы ашық және тікелей мәдени байланыстар әлі де шектеулі болды және екі туысқан халықтардың талаптарына сәйкес келмеді.

XX ғ.80-ші жылдардың соңы мен 90 - жылдардың басында Кеңес Одағындағы барлығын қамтыған дағдарыстың күшеюімен одақтас республикаларда өзінің ұлттық-мәдени бірегейлігін тануға, оның негізгі құрамдас элементтерін табуға деген ұмтылыс байқалды.

Сонымен бірге белсенді ғылыми-ағартушылық, мәдени және баспа қызметі басталды. 1988 ж.Тәжікстан зиялыларының басты назарында тәжік-парсы тілінің мәртебесі мен практикалық қолданылуы мәселесі тұрды. Ұзақ ғасырлар бойы тәжіктерде мемлекеттіліктің болмауында, дәл осы парсы тілі халықтың ұлттық бірегейлігінің символы немесе коды (Ш.Имомның айтуынша) болды.

Нәтижесінде, 1989 жылы 22 шілдеде Тәжік КСР Жоғарғы Кеңесі «тіл туралы» заң қабылдады, онда тәжік (парсы) тіліне мемлекеттік мәртебе берілді, ал орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі мәртебесін алды [6, 12-14 бб.].

Тәжікстанның тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін Иран алдымен өзінің мәдени ықпалын кеңейтуге ұмтылды, оған жақын парсы тілінде сөйлейтін адамдар арасында жеке араб жазуын қолдануды ынталандырды. Екіжақты ынтымақтастықтың негізінде этномәдени, тілдік және тарихи жақындық жатыр. Тәжікстан тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында мәдени байланыстарды кеңейтуге көп күш жұмсалды. Иран газеттер мен академиялық журналдардағы көптеген басылымдарға және кітап дүкендерінің ашылуына демеушілік жасады; Иран елшілігі өз қорларында парсы тілі мен әдебиеті материалдары бар кітапханаларды және парсы тілінде сабақ беретін факультеттерді қалпына келтіруге көмектесті. Душанбедегі Иран елшілігінің мәдениет бөлімі Тәжікстан астанасында тәжік-парсы мәдениетін зерттеу институтын, «Алхода» кітап дүкенін және «Пайванд» мерзімді басылымын құруда маңызды рөл атқарды Ал Иранның өзінде Сыртқы істер министрлігі 1992 жылы Орталық Азия мен Кавказды зерттеу орталығын құрды, ол кейіннен ағылшын тіліндегі «Амудария» және фарсиге шығатын «motāleāt-e āsiā-ye markazi va qafqāz» (Орталық Азия және Кавказ шолуы) сияқты журналдарды шығара бастады [7]. Иран әрдайым посткеңестік Орталық Азиядағы позициясын нығайтуға мүдделі болды, бұл аймақты Бағыспен ұзақ уақыт қарсыласудың салдарынан пайда болған геосаяси және экономикалық блокададан

шығудың негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырды. Тәжіктер мен парсылар «Иран әлемі» деп аталатын – көптеген ғасырлар бойы екі халықты байланыстыратын біртұтас өркениеттік, тарихи және тілдік кеңістіктің бөлігі болып табылады. Иран Ислам Республикасы әрқашан Тәжікстан Республикасында бейбітшілік пен тұрақтылықты қолдап келді және оған қол жеткізуде белсенді және маңызды рөл атқарды. Ол Тәжікстандағы азаматтық соғысты тоқтатуда бастамашы болды және мемлекетаралық бейбіт келіссөздердің бірнеше раундын өткізуде қабылдаушы тарап болды.

Иран-тәжік қарым-қатынастары тек осы екі ел үшін ғана ерекше маңызға ие емес, өйткені перспективада тұтастай аймақтағы ахуалдың дамуына да әсер етуі мүмкін.

Иран Ислам Республикасы Тәжікстан Республикасының тәуелсіздігін мойындаған алғашқы елдердің бірі және Душанбеде елшілік ашқан алғашқы ел болды, осылайша Иран мен Тәжікстан арасында бірдей тіл мен мәдениетке ие дипломатиялық қатынастар орнатты.

Иран Ислам Республикасы мен Тәжікстан Республикасы арасындағы қатынастарды дамыту мен нығайтудағы, мәдени ынтымақтастықты кеңейтудегі маңызды кезең 1995 жылғы 16-18 шілдедегі Тәжікстан Республикасының Президенті Эмомали Рахмоновтың Иранға ресми сапары, оның ИИР Президенті Али Акбар Хашеми Рафсанджани мен елдің басқа да ресми тұлғаларының кездесулері мен сұхбаттары болды. Тәжікстан Республикасы Президентінің Иранға ресми сапары барысында Тәжікстанның Тегерандағы елшілігінің ресми ашылуы болды, ол екі ел арасындағы мәдени байланыстарды кеңейтуде маңызды рөл атқарды.

Иран Ислам Республикасының Президенті Али Акбар Хашеми Рафсанджанидың 1997 жылғы мамырда Тәжікстанға жасаған ресми сапары иран-тәжік мәдени қатынастарындағы бетбұрыс болды.

2006 жылы Тәжікстанда арийлік өркениет жылы деп жарияланды. Осы оқиғаға байланысты Душанбеде арийлік өркениеттің

әлемдік өркениетке қосқан үлесі зерттеуге бағытталған іс-шара ойластырылды. Бүгінгі ИИР мен Тәжікстан Республикасы біркезде тұтас болған арийлік өркениеттің тікелей ұрпақтары.

2022 жыл Иран Ислам Республикасы мен Тәжікстан Республикасы арасында дипломатиялық қатынастардың орнағанына 30 жыл толады. 2022 жылдың 15 тамызында Тәжікстан Республикасы Мәдениет Министрінің бірінші орынбасары Назариен Обида Одилзод Иран Ислам Республикасының Мәдениет және коммуникациялар ұйымының шетелдегі ирандықтар істері жөніндегі және мәдени ынтымақтастық департаментінің бас директоры Мохаммад Али Каянимен кездесті. Кездесу барысында екі ел арасындағы мәдени байланыстар, соның ішінде Иран мен Иранның Тәжікстандағы тәжік мәдениеті күндерін өткізу талқыланды [8].

Түрікменстан мен Иран Ислам Республикасы көптеген мәдени қауымдастықтарға ие және гуманитарлық және мәдени қатынастар саласындағы ынтымақтастықты үнемі кеңейтіп, дамытады.

Ежелден рухани, мәдени және тарихи қауымдастықпен байланысты екі достас және көрші елдердің халықтары мәдениет саласында екіжақты түрде ғана емес, сонымен қатар халықаралық аренада және беделді халықаралық ұйымдар аясында да белсенді ынтымақтасады.

Ортақ шекараларды ескере отырып, Иран Түрікменстанға ерекше мән береді. Ортақ тарих, Иранның солтүстігінде түрікмендердің болуы, Иранның Гүлстан (Голестан) провинциясындағы түрікмен ақыны Махтумкулидің кесенесі, Түрікменстанға әртүрлі кезеңдерде көшіп келген иран халқы түрікмен және иран халықтарының жақындығының пәрменді ықпалына айналды.

Екі мемлекет арасындағы мәдени байланыстарды дамыту туралы алғашқы меморандумдарға 1993 жылы, алғашқы Иранның мәдени атташесі Ашхабадқа келген кезде қол қойылды, ол кейіннен 1994 жылы Ашхабадта ашылған Иран елшілігінің құрамына кірді

Иран Орталық Азия халықтарымен мәдени ортақтық туралы ой желісін белсенді түрде насихаттайды. Атап айтқанда, Түрікменстанға қатысты Иран екі елдің тарихи тағдырларының ортақтығына жүгінеді (қазіргі Түрікменстанның аумағы бірнеше рет Иран мемлекетінің құрамына кірді). 1999 жылы Ашхабадта Иран мәдени орталығы ашылды, оны Мәдениет және ислам байланыстары ұйымы (Британдық Кеңес пен Конфуций институтының аналогы) құрды [9, 134 б.].

Достық қатынастағы елдер ЮНЕСКО-ның адамзаттың материалдық емес мәдени мұрасының репрезентативтік тізіміне енгізу үшін бірлескен ұсыныстар дайындады. ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра тізімінде түрікмен тарихи-мәдени қорықтары, ежелгі Мерв, Куняургенч және Ниса, «Героглы эпосы, «Куштдепди» салт, ғұрып биі және қол кілем жасау дәстүрлері бар.

Иран Қырғызстанмен қарым-қатынасында мәдени байланыстарға баса назар аударуға тырысты. Мәдени ынтымақтастық туралы алғашқы меморандумға 1993 жылы қол қойылды, бірақ 2010 жылға дейін Иран Бішкекте дербес мәдени орталық ашпады. 2002 жылы Бішкекте Қырғызстан-Иран достық қоғамы құрылды. Ұйымның мақсаты мәдени алмасулар арқылы екі ел арасындағы қарым-қатынасты нығайтуға көмектесу болды [10].

Орталық Азия елдерінің университеттерінде парсы тілі кафедралары, Иранды зерттеуге бағытталған түрлі бөлімдер мен мамандықтар ашылды. Мысалы, Ташкентте парсы тілі бұрыннан үйретілуде. Орта Азия елдерінің парсы тілі оқытушыларының көпшілігі осы мектептен өтті. Түрікменстанда Махтумқули университетінде парсы тілі оқытылады және парсы бөлімінде оқитын студенттердің саны осы университетте тұрақты өсуде. Қазіргі уақытта парсы тілін Қазақстанның төрт жоғары оқу орнында: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінде, Алматы халықаралық журналистика институтында және Қожа Ахмет Ясауи атындағы

Халықаралық қазақ-түрік университетінде оқытады. Осы жоғары оқу орындарында парсы тілін оқитын студенттердің саны екі жүз адамнан асады [11]. Қырғызстан Республикасының Ұлттық университетінде де парсы тілі кафедрасы ашылды және қазіргі уақытта ол өз қызметін жемісті жүзеге асыруда. Тәжікстанға келетін болсақ, парсы тілін үйренуге байланысты тәжіктер мен ирандықтардың ортақ тарихи, мәдени және тілдік өткені болғандықтан, мұнда тек барлық білім беру мекемелерінде Иранда қолданылатын араб алфавитін зерттеу курсы енгізілгенін атап өтуге болады.

Қазақстан Республикасы мен Иран Ислам Республикасы арасындағы дипломатиялық қатынастар 1992 жылғы 29 қаңтарда орнатылды.

2007 жылы ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Иранға сапары барысында ҚР Ұлттық кітапханасы мен ИИР Ұлттық кітапханасымен мұрағаттары ұйымы арасында өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойылды. Құжатқа сәйкес ортағасырлық Иран қолжазбаларын зерттеу мақсатында қазақстандық шығыстанушы зерттеушілердің ғылыми экспедициялары ұйымдастырылды.

2016 жылғы қаңтарда Иран Ислам Республикасынан санкциялардың алынуы Орталық Азия мен халықаралық жүйенің дамуының жаңа кезеңін ашты. Бұған дейін жасалған барлық күш-жігер Иранды халықаралық қатынастардың толыққанды субъектісі ретінде тануға бағытталған. Бүгінгі таңда негізгі мақсат-Иранның қатысуымен тиімді модель жасауды жеделдету. Оның болашағы нақты көрсетілмеген. 2010 жылы ҚР Ұлттық Өнер академиясы делегациясының сапары өтті. Т. Жүргенов. Сапар қорытындысы бойынша тараптар өзара түсіністік туралы Меморандумға қол қойды. 2014 жылдың желтоқсан айында Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ делегациясы. Тегеранда болды. Ш.Бехести атындағы университетпен Меморандумға қол қойылды. 2015 ж. Иран университеті делегациясының жауапты сапары өтті. 2017 жылдың қараша айында Тегеранға Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Әл-Фараби атындағы

Қаз ҰУ мен Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті өкілдерінің делегациясы келіп кетті және ирандық жоғары оқу орындарымен ынтымақтастық туралы Меморандумға қол қойды. 2018 жылдың ақпан айында Иран Ұлттық кітапханасында «Қазақстанның әдебиет және баспа өнімдері бұрышы» ашылды. Иран қолөнершілері 2019 жылғы 4-5 қарашада Түркістан қаласында «Түркістан: бір жол – бір тарих» инвестициялық және туристік форумы аясында өткен Жібек жолы елдерінің қолөнершілерінің көрмесіне қатысты. 2020 жылғы 19 қазанда Әл-Фарабидің 1150 жылдығына арналған «Жібек жолындағы өркениеттер үндестігі» атты халықаралық онлайн форум өтті, оған Иран Ислам Республикасының Ғылым, зерттеулер және технологиялар министрі М.Голами және Иран ғылым академиясының президенті-ирандық көрнекті-ғалым- фарабист Р. Ардакани қатысты. 2021 жылғы 9 маусымда елшілік Иран СІМ-мен бірлесіп Гулистан провинциясында Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған дөңгелек үстел өткізді. Іс-шараға 100-ден астам адам қатысты, олардың қатарында ҚР ИРИ-дағы елшісі А.Т. Оразбай, Гулестан провинциясының губернаторы Х. Хакшенас, ИИР Меджлисінің депутаттары, Иранның СІМ және сауда өнеркәсіп палаталарының өкілдері, ғалымдар мен сарапшылар, сондай-ақ қазақ диаспорасының мүшелері болды [12].

Sabar.asia үшін арнайы сұхбатта, «Prudent Solutions» сараптамалық орталығының директоры Есен Усубалиев Иран дипломатиясына баға беріп, оның геосаяси жағдайын реттеп, сондай-ақ Орталық Азия елдерімен қарым-қатынастарды одан әрі дамыту әлеуеті туралы пайымдайды. Иран Орталық Азияның дамуындағы мәдени-тарихи ықпал факторы ретінде даусыз тарихи факт болып табылады. Бұл орта ғасырларда Иран Орталық Азия үшін ғылым мен діннің жалғыз орталығы болған кезде мәдениеттің, ғылымның, білімнің және діннің дамуымен байланысты, ал парсы, араб тілдерімен қатар ғылым, дін, поэзия тілдері болды. Тарихтың келесі кезеңдерінде Ресейдің Иранды

аймақ халықтары үшін ғылыми орталық мәртебесінен айырғанымен, Иран әрқашан Орталық Азия халықтарының мәдени және діни мұрасының ажырамас бөлігі болып қала берді. Орталық Азиядағы қазіргі ахуалдың ерекшеліктері Иранның аймақтағы рөлін таяу болашақта мәдени-идеологиялық, сондай-ақ саяси тұрғыдан интеграциялық процестерге ықпал ете алатын маңызды тартылыс орталығы ретінде қалпына келтіру мүмкіндігі туралы айтуға мүмкіндік бермейді. Бұл мәселе туралы мағлұмат айтуға мүмкіндік бергендей, қазіргі уақытта Иранның амбициясы жоқ. Маған бұл мәселе туралы қаншалықты мағлұмат беруге мүмкіндік берсе, қазіргі уақытта Иранның мұндай амбициясы жоқ. Иран Орталық Азиядағы өз рөліне шындық (реалистік) тұрғыдан қарайды, өз ықпалының мүмкіндіктері мен шектерін түсінеді [13].

2022 жылғы 19 сәуірде Қазақстан Республикасының Иран Ислам Республикасындағы елшісі Асхат Оразбай ИРИ мәдени және ислам байланыстары жөніндегі ұйымның президенті Мохаммад Мехди Иманипурмен кездесті. Кездесу барысында Иран тарапының 2022 жылғы 14-15 қыркүйекте Нұр-сұлтан қаласында өтетін Әлемдік және дәстүрлі діндер көшбасшыларының VII съезіне қатысу мәселелері талқыланды [14].

Қорытынды

Орталық Азия елдері мен ИИР өздерінің қарым-қатынасында мәдени ынтымақтастықты кеңейту мүмкіндіктерін беретін тарихи, мәдени, тілдік, діни ортақтығына ерекше назар аударады. Өткен тарихты олардың сәйкестігі негізінде түсіндіру елдердің мәдени интеграциясына қол жеткізуге ықпал етуі мүмкін. Иран мен Тәжікстан халықтарының біртұтас этникалық және мәдени сәйкестігін іздеу және түсіну әсіресе маңызды. ОА елдері мен ИИР аймақтағы өте өткір геосаяси бәсекелестік жағдайында екі жақты, көп жақты қатынастарды арықарай нығайтуға барлық мүмкіндіктерді пайдалану керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Санаи Мехди. Взаимоотношения Ирана и стран Центральной Азии: история и современность : (Политол. анализ) / Мехди Санои. – Алматы : Акыл кітабы, 1997. – 141 с.
2. М. Санаи. Взаимоотношения Ирана и Центральной Азии: тенденции и перспективы. Садра, 2017. – Москва: издание на русском языке. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://mybook.ru/author/mehdi-sanai/vzaimootnosheniya-irana-i-centralnoj-azii-tendenci/read/> (дата обращения: 01.02.2022).
3. Муин М. Словарь «Центральная Азия». – Тегеран, 1983. – 88 с.
4. Месамед В.И. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога. – Москва, 2010. – 268 с.
5. Саркорова Анора. Иран открыл культурный центр в Душанбе. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.bbc.com/russian/international/2010/07/100712_tajikistan_iran_cultural_centre. (дата обращения: 01.02.2022).
6. Малекиан М.М. Культурные связи Республики Таджикистан с Исламской Республикой Иран (1991-2011 гг.) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Душанбе. 2012.
7. Эдвард Уостнидж. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма. Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Том 17. – Выпуск 4. – С.144.
8. Укрепляются культурные связи с Исламской Республикой Иран. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.vfahang.tj/index.php/ru/novosti/6558-ukreplyayutsya-kultumye-svyazi-s-islamskoj-respublikoj-iran> (дата обращения: 01.02.2022).
9. Уостнидж Э. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17. – вып. 4. – С. 10.
10. Общество дружбы Кыргызстан – Иран организовало встречу с официальными лицами Ирана с целью укрепления отношений в области культуры (см., например: Iran, Kyrgyzstan Confer on Expansion of Cultural Ties // Ettelā'āt-e beynolmelālli (Ettelā'āt International). – 2010.
11. Зокирзода Ф.Б., Курныкин О.Ю. Иран: практика использования «мягкой силы» в Центральной Азии. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=4806>. (дата обращения: 01.02.2022).
12. Сотрудничество Республики Казахстан с Исламской Республикой Иран. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/article/details/468?lang=ru>. (дата обращения: 01.02.2022).
13. Эсен Усубалиев: Формат отношений в виде диалога «Иран +. Центральная Азия» крайне необходим. В интервью, специально для *cabar.asia*, [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://cabar.asia/esen-usubaliev-format-otnoshe> (дата обращения: 01.02.2022).
14. Посол Казахстана встретился с Президентом Организации по культурным и исламским связям Ирана. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-bandarabbas/press/news/details/368186?lang=ru> (дата обращения: 01.02.2022).

Вахшитех Ахмад Насер

Российский университет дружбы народов, Москва, Россия

Исторические и культурные связи Ирана и стран Центральной Азии

Аннотация. Культурные, языковые, этнические и религиозные отношения между Ираном и государствами Центральной Азии существуют уже давно, также есть уже сформировавшиеся определенные экономические и политические взаимоотношения. В данной статье рассматриваются культурные взаимоотношения между Ираном и каждой из стран региона Центральной Азии. Отмечаются роль Ирана в «большой игре» и особенности политики культурного влияния на пространство Центральной Азии. После приобретения независимости республики региона, акцентируя внимание на своих национальных культурных ценностях, традициях и наследиях, пропагандируя их новому поколению, в том числе определили историческую и культурную общность с мусульманскими странами. Представляются этапы развития культурных связей по определенным историческим событиям между Исламской Республикой Иран и государствами Центральной Азии.

Ключевые слова: Центральная Азия, Иран, историческая и культурная общность, иранско-исламская культура, культурные центры, уникальность, цивилизация.

Vakhshitesh Ahmad Naser

Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia

Historical and cultural ties between Iran and the countries of Central Asia

Abstract. Cultural, linguistic, ethnic, and religious relations between Iran and the countries of the Central Asian region have existed for a long time, and there are also certain economic and political relations that have already been formed. This article examines the cultural relationship between Iran and each of the countries of the Central Asian region. The role of Iran in the «great game» and the peculiarities of the policy of cultural influence on the space of Central Asia are noted. After gaining independence of the republic of the region, focusing on their national cultural values, traditions, and heritage, and promoting them to the new generation, they also identified historical and cultural commonalities with Muslim countries. The stages of development of cultural ties on certain historical events between the Islamic Republic of Iran and the states of Central Asia are presented.

Keywords: Central Asia, Iran, historical and cultural community, Iranian-Islamic culture, cultural centers, uniqueness, civilization.

References

1. Sanai Mehdi. Vzaimootnosheniya Irana i stran Central'noj Azii: istoriya i sovremennost' : (Politol. analiz) / Mehdi Sanoi [Relations between Iran and Central Asian Countries: History and Modernity: (Political Analysis)], (Almaty, Akyl kitaby, 1997, 141 p.), [in Russian].
2. M. Sanai. Vzaimootnosheniya Irana i Central'noj Azii: tendencii i perspektivy. Sadra, 2017. Moskva: izdanie na russkom jazyke. [Relations between Iran and Central Asia: trends and prospects. Sadra, 2017. - Moscow: edition in Russian]. Available at: <https://mybook.ru/author/mehdi-sanai/vzaimootnosheniya-irana-i-centralnoj-azii-tendenci/read/> [in Russian]. (accessed 01.02.2022).
3. Muin M. Slovar' « Central'naja Azija» [Dictionary of «Central Asia»]. (Tegeran, 1983, 88 p.), [in Russian].
4. Mesamed V.I. Iran v Central'noj Azii: dva desjatiletija dialoga [Iran in Central Asia: two decades of dialogue], (Moskva, 2010, 268 p.), [in Russian].
5. Sarkorova Anora. Iran otkryl kul'tumyj centr v Dushanbe. [Iran opened a cultural center in Dushanbe]. Available at: https://www.bbc.com/russian/international/2010/07/100712_tajikistan_iran_cultural_centre. [in Russian]. (accessed 01.02.2022).
6. Malekian M.M. Kul'tumye svjazi Respubliki Tadzshikstan s Islamskoj Respublikoj Iran (1991-2011 gg.) Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata istoricheskikh nauk [Cultural ties of the Republic of Tajikistan with the Islamic Republic of Iran (1991-2011) Abstract of a thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences]. – Dushanbe. 2012, [in Russian].
7. Jedvard Uostnidzh. Vneshnjaja kul'turnaja politika Irana v Central'noj Azii: demonstracija politicheskogo pragmatizma. Central'naja Azija i Kavkaz [Iran's Foreign Cultural Policy in Central Asia: A Demonstration of Political Pragmatism. Central Asia and the Caucasus]. 2014. Vol. 17. No. 4. P. 144.
8. Ukrepljajutsja kul'turnye svjazi s Islamskoj Respublikoj Iran. [Strengthening cultural ties with the Islamic Republic of Iran]. Available at: <https://www.vfarhang.tj/index.php/ru/novosti/6558-ukrepljajutsya-kulturnye-svjazi-s-islamskoj-respublikoj-iran> [in Russian]. (accessed 01.02.2022).
9. Uostnidzh Je. Vneshnjaja kul'turnaja politika Irana v Central'noj Azii: demonstracija politicheskogo pragmatizma. Central'naja Azija i Kavkaz [Wastnidzge E. Iran's Foreign Cultural Policy in Central Asia: a demonstration of political pragmatism. Central Asia and the Caucasus]. 2014. Vol. 17. No. 4. P. 10, [in Russian].
10. Obshhestvo družby Kyrgyzstan – Iran organizovalo vstrechu s oficial'nymi licami Irana s cel'ju ukrepleniya otnoshenij v oblasti kul'tury (sm., naprimer: Iran, Kyrgyzstan Confer on Expansion of Cultural Ties. Ettlē'āt-e beynolmelālli (Ettlē'āt International). 2010, [in Russian].